

מתן

על הפסח

התכנית השש-שנתית המקוונת
ללימוד שבועי של נביאים וכתובים

תהילים מספרי 13

שיר של פגעים הוא הכינוי שניתן למזמור צ"א בספר תהילים. המקור לכינוי זה הוא מאמר חז"ל: "זאי זהו שיר פגועין: (תהילים ג) ה' מה רבו צרי וכל המזמור. (תהילים צא) יושב בסתר עליון. עד כי אתה ה' מחסי עליון שמת מעונך" (ירושלמי, מסכת שבת, פרק ו', הלכה ב'). מזמור זה נחשב כמזמור שמירה, ונאמר כסגולה להצלה מפגעים. המכנה המשותף של כל הפגעים הוא חוסר יכולתו של האדם להתגונן מפניהם. מזמור זה נאמר בתפילות רבות, כמו קריאת שמע שעל המיטה, תפילת שחרית לשבת, תפילת ערבית למוצאי שבת ועוד. במקרים רבים נאמר לפניו גם הפסוק האחרון מהפרק הקודם, "ויהי נועם". כפי שמציין הרב סמט במאמרו על מזמור צ"א, התחלפות הגופים לאורך כל המזמור משמשת פתח לתפיסת מבנהו ולהבנת ייחודו. בלימוד נעקוב אחר שיטתו של הרב סמט בהבנת המזמור. את מבנה המזמור הנשען על התחלפות הגופים ניתן לראות בתרשים הבא:

כתיבה (גוף שלישי)

א יֵשֶׁב, בְּסֹתֵר עֲלִיּוֹן

בְּצֶל שֹׁדֵי, יִתְלוֹנֵן.

דברי המתפלל (גוף ראשון)

ב אִמַּר לָהּ מַחְסֵי וּמְצוּדָתִי

א-להי, אֶבְטַח-בוּ.

דברי הרב (כתיב בגוף שני)

ג כִּי הוּא יִצְלָהּ, מִפַּח יְקוּשׁ

ד בְּאֶבְרָתוֹ, יִסֹּף לָהּ וְתַחַת-כְּנָפָיו תִּתְחַסֶּה

ה לֹא-תִירָא, מִפֶּחַד לִילָהּ

ו מְדַבֵּר, בְּאֶפֶס לַיהוָה

ז יִפֹּל מִצְדָּה אֶלְךָ וּרְבֵבָה מִימִינֶךָ

ח רַק, בְּעֵינֶיךָ תִּבְטֵחַ

מְדַבֵּר הוֹדֹת.

צְנָה וְסַחֲרָה אֲמַתּוֹ.

מַחָא, יַעֲוֹף יוֹמָם.

מְקַטֵּב, יִשׁוּד צְהָרִים.

אֲלִיָּהּ, לֹא יִגָּשׁ.

וְשִׁלְמַת רְשָׁעִים תִּרְאָה.

דברי המתפלל (גוף ראשון)

ט כִּי-אֲתָהּ ה' מַחְסֵי

דברי הרב (פניה בגוף שני)

עליון, שמת מעונה.

י	לא תאנה אליה רעה	ינגע, לא יקרב באהלה.
יא	כי מלאכי, וצנה לה	לשמרה, בכל דרכיה.
יב	על כפים ישאונה	פן תגף באבן רגלה.
יג	על שחל ופתו, תדרה	תרמס כפיר ותניו.

מזנה ה' (גוף ראשון)

יד	כי בי חשקה, ונפלהו	אשגבהו כי ידע שמי.
טו	יקראני, ונענהו עמו-אנכי בצרה	אחצאהו, ונכדהו.
טז	ארה ימים, אשביעהו	ואראהו, בישועתי.

1. כפי שצינו לעיל, אחד המאפיינים המרכזיים של המזמור הוא התחלפות הגופים. עיינו באיכה פרקים א'-ב' והשוו את התחלפות הגופים שם להתחלפות הגופים בפרקנו. מה מטרתו של אמצעי ספרותי זה וכיצד הוא מקדם את מטרתו בעל המזמור?

2. עיינו בשמות ה' אותם מזכיר הרב ובשמות אותם מזכיר המתפלל. מדוע לדעתכם משתמש כל אחד בשמות אחרים? עיינו גם בפס' יד.

3. המתפלל קורא לה' פעמים:

ב אמר לה' מחסי ומצודתי **א-להי**, אבטח-בו.
 ט כי-אתה ה' מחסי

א. עמדו על קווי הדמיון והשוני בין שתי הקריאות (שימו לב לתוכן של הקריאות, למילים החוזרות, לצורת הפניה לה').
 ב. מה ההבדל בין שתי הקריאות? ממה לדעתכם נובעים השינויים בקריאה השניה? עיינו גם בדבריו של הרב סמט במאמרו "מזמור צ"א":

"ממה נובעת התפתחות זאת? נראה שהיא תוצאת דברי הרב לתלמיד הבוטח במחצית הראשונה. בקריאה הראשונה, הביע התלמיד את בטחונו בה' מתוך מה שלמד ומתוך מה שלבו מביאו לומר: שה' הוא מחסהו ושבו הוא בוטח. הרב מאשר את דברי תלמידו בכך שהוא פורש לפניו את כל הסכנות הרבות שה' מצילו מהן. בדבריו של הרב ישנו פירוט של סכנות מסוגים שונים: סכנות טבעיות, וכאלו הבאות מידי האדם; סכנות צפויות ופתאומיות, ידועות ושאינן ידועות. מששמע התלמיד מפי רבו כל זאת, מתמלסת מפיו קריאה ספונטנית, שבה הוא פונה אל ה' ישירות: כי אתה ה' מחסי! התיבה "כי" משמעה כאן 'אכן', והיא מעידה על הזיקה בין קריאתו של התלמיד לדבריו הקודמים של הרב. קריאת התלמיד עתה, אינה נטייה שבלב או חזרה על תורה שלמה, כשם הייתה קריאתו הראשונה. הקריאה הפעם היא ביטוי ספונטני לתחושת החסות והקרבה לה' שחש הבוטח בעולם כה מאיים, שרק הגנתו של ה' מאפשרת לו את הקיום בו."

4. כפי שניתן לראות בטבלה הבאה, בין שתי הפסקות שבהם מופיעים דברי הרב יש מספר הקבלות.

חלק ראשון	חלק שני
<p>ג כפי הוא וצילה, מפח יקוּש מדבר היות. ד בְּאֲבָרְתוֹ, יִסֵּךְ לָךְ וְתַחַת-כַּנְּפֵי תַחֲסֶה צְנֵה וְסַחֲרָה אֶמְתֵּנוּ.</p>	<p>ח2 עֲלִינוּ, שְׂמֹתָ מְעֹנָה. ה1 לא תֵאָנֶה אֵלֶיךָ רָעָה וְנִגַע, לא-יִקְרַב בְּאֶהְלָה.</p>
<p>ה לא-תִּירָא, מִפַּחַד לִילָה מַחָא, יְעוּף יוֹמָם. ו מדְבַר, בְּאִפְלֵ יְהִלָּה מִקְטָב, יִשׁוּד צְהָרִים.</p>	<p>יא כִּי מִלְאָכָיו, יִצְנֶה-לָךְ לְשִׁמְרָה, בְּכָל-דְּרָכֶיהָ. יב על-כַּפַּיִם יִשְׁאוּנָה פֶּן-תִּגָּף בְּאֶבֶן רִגְלָה.</p>
<p>ז יִפֹּל מִצְדָּה אֶלְף וּרְבָבָה מִיַּמִּינָה אֵלֶיךָ, לא יִגָּשׁ. ח כֶּקֶ, בְּעֵינֶיךָ תִּבְיֵט וְשִׁלַּמְתָּ רְשָׁעִים תִּרְאָה.</p>	<p>יג על-שִׁחַל וּפְתָן, תִּדְרֹךְ תִּרְמָס כְּפִיר וְתַנִּין.</p>

5. בפתיחת דבריו בשתי המחציות (1) מתאר הרב את החסות שמוצא התלמיד הבוטח בה'. מי הוא יוזם החסות בכל אחת מן הפתיחות? כיצד דברי המתפלל קשורים לניסוח הפתיחות של הרב?

6. כפי שניתן לראות בטבלה הנ"ל, בהמחישו את הגנת ה' על התלמיד החוסה בו, מתחיל הרב בשתי המחציות בביטויי שלילה: **לא תִירָא מִפַּחַד לִילָה** (פס' ה') **"לא תֵאָנֶה אֵלֶיךָ רָעָה"** (פס' י'). עמדו על ההבדל בין שני החלקים. ממה נובעים השינויים?

7. לפסוקים יא-יב המתארים הגנה על דרך החיוב, אין מקבילה בחלק הראשון. מדוע?

8. השוו בין הצלה של הבוטח בה' מן האויבים, המתוארת במחצית הראשונה, לבין הצלה המתוארת במחצית השנייה. מה היחס בין שתי הצלות? ניתן להיעזר גם בדבריו של הרב סמט: "אולם במחצית השנייה מתואר ניצחון אקטיבי של הבוטח בה' על אויביו האכזרים (המדומים לחיות טרף מסוכנת ביותר): הוא 'דורך' עליהם ו'רומס' אותם ברגליו. התפתחות זו מקבילה להתפתחות שראינו בסעיף 1. השינוי באקטיביות של הבוטח בה' מביאה גם למעורבות אקטיבית שלו בהצלה."

9. בסיומו של המזמור וביאור הדובר הוא ה' עצמו המאשר כי מה שאמר המשורר הוא נכון. עיינו בדברי ה' מהי התוספת הייחודית שיש בהבטחת ה' למתפלל?

10. מזמורנו מתכתב עם שירת האזינו השוו את רשימת הפגעים שבמזמור לרשימת הפגעים המתוארת בדברים ל"ב כג-כה. השוו גם את כינוי ה' בדברים לב, ח. מה ניתן ללמוד מהדמיון בין שני הכתובים?

11. מדוע לדעתכם מעוצב מזמורנו כמזמור של רב שיח? עיינו גם בדבריו של הרב סמט (עיונים במזמורי תהילים, עמ' 230-231):
המייחד את מזמורנו הוא שהסכנות הרבות המתוארות בו אינן סכנות נוכחות, אלא הן מכלול הסכנות האורבות לאדם בחייו בעולם. ביחס לרובן של סכנות אלו, אין האדם מודע אליהן כלל בטרם בואן... כוחות הרס ממקורות שונים ומגוונים - מן הטבע ומן האדם - מאיימים על חייו של האדם בעולמו. כיצד מתמודדת תודעת האדם עם הסכנה המתמדת האורבת לו על כל צעד ושעל ובכל רגע ורגע של חייו? יש החיים בחרדה מתמדת מפני אסון בלתי צפוי העלול לתקפם ולהרוס את שלוותם ואת חייהם. בהללו מתקיים דבר הקללה: וְהָיוּ חַיִּים וְתִלְאִים לָהּ מִנְּגֵד וּפְחָדָהּ לִילָה וְיוֹמָם וְלַאֲמִין בְּחַיִּיהָ. (דברים כ"ח, טו).

כנגד אלו יש רבים, ובעיקר אנשים צעירים מלאי בטחון עצמי וחסרי ניסיון חיים, המתעלמים מהיותו של העולם מקום כה מסוכן, ואינם חשים בכל איום על חייהם השלווים. קולם הפנימי מפתה אותם להאמין כי 'להם לא יקרה דבר' - הם מחוסנים מפני כל האסונות והפגעים.

מזמורנו הוא מזמור בעל מגמה דידיקטית: הוא מכוון להדריך את האדם, ובייחוד את האדם הצעיר, מהי התודעה הראויה ללוותו ביחס לסכנות הרבות האורבות לו בחייו. לא בדרכם של הראשונים הולך מזמורנו, וגם לא בדרכם של האחרונים: על האדם אמנם להיות מודע לסכנות הקיומיות האופפות אותו, ולא לחיות באשליה השקרית שהעולם שבו הוא חי הוא עולם שלו ובטוח; אך מאידך, מודעות זו אל לה למרר את חייו ולהפוך אותם לחיי פחד יומם ולילה. אמנם רבות הסכנות בעולם, אך העולם אינו הפקר: ה' משגיח על בריותיו וגומל עמן כגמולן. הבוטח בה' ושם בו את מעונו ומחסוהו, יזכה להגנת ה' מפני כל פגעי העולם, וככל שיגדל בטחונו בה' ותגדל קרבתו אליו, כך תהא משמעות החסות הא-לוהית ביחס אליו עמוקה יותר ורחבה יותר.

...עמדתו הרוחנית של המעיין במזמור אמורה להיות זו של 'התלמיד': עמדה של בטחון כללי בה', גם במצב שאין כל סכנה ספציפית נוכחת באופק חייו. ועל כן זקוק גם המעיין במזמור, כמו התלמיד המייצג אותו, לדברי הטפה וחינוך הפונים אליו כנוכח, וחושפים בפניו עולם נסתר השוכן בתוך העולם הגלוי והיומיומי - עולם של פגעים וסכנות נסתרים מחד, ושל הגנה נסתרת על הבוטחים בה' מאידך. חשיפה זו, כשהיא באה מפיו של בעל סמכות וידע, מיועדת להגביר את בטחונו בה' של המעיין, ולהביא אותו להתפתחות דומה לזו שעובר התלמיד במזמור.

הרחבה: הרב סולובייצ'יק מתוך דרשותיו בספר "ימי דין" ז' 172-173:

לפני שנים אחדות שאלני פסיכולוג אחד: כיצד יכולים יהודים להתפלל "ובכן תן פחדך" - הלא בידוע ברפואה הפסיכולוגית והפסיכוסומאטית, שהפחד הוא השורש של הרבה צרות ופגעים רעים... לאחר שעיינתי בתפילה הגעתי לידי מסקנה, שלאמיתו של דבר אין אנו מתפללים לפחד, אפילו לא לפחד מפני האלקים. התפילות שלנו סובבות על ציר היראה. "ובכן תן פחדך" אינו אלא הכוונה כדי להגיע אל המידה של "ויראוך כל המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים"... בכל כתבי הקודש לא נאמרה אף פעם אחת לשון פחד מפני הקב"ה אלא לשון מורא מפניו: "ויראת מאלקיך" (ויקרא כ"ה, יז), "את ה' אלקיך תירא" (דברים י', כ); "ובעבור תהיה יראתי על פניכם" (שמות כ', יז)... בפסוקי התנ"ך אנו מוצאים "פחד" בתור תופעה שלילית במובן של קללה: "והיו חייך תלאים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחיך... מפחד לבבך אשר תפחד" (דברים כ"ח, טו-טז); ישעיהו הנביא אומר: "ותשכח ה' עשך נוטה שמים ויטד ארץ ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק וכו'" (נ"א, יג); וכיצא בו בכל כתבי הקודש.

הפחד הוא תופעה פסיכית בלתי רגילה המתרחשת באדם החרד מדבר שאין בכוחו למנוע כלל ולהתגונן בפניו. פחד כזה קרוי בלשון רפואת הנפש בביטוי היווני "פוביה" - פחד המהלך אימים. כאשר האדם שרוי בפחד כזה אינו מסוגל להבהיר לעצמו פני מה ומי אני מפחד? האם הפחד האוחז בו הוא הגיוני ועשוי להועיל לו? הפחד הוא כוח עיוור, אפל ובהמי המסוגל לשבור את האדם מבחינה גופנית ורוחנית גם יחד ולעוות את דמותו לחלוטין. הפחד תוקף לא רק את היחיד, אלא אף עלול להיות לגורם של פסיכזה המונית ולתקוף אומות שלימות ועולם שלם. הפחד ההמוני עלול להוביל מיליוני בני אדם לשגעון, לאיבוד לדעת ולחורבן...